ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 5, October 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.935

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 16.07.2020 Kabul Tarihi: 20.08.2020

Atıf Künyesi: Senem Karagöz, ""Zeytin" Vakfı Mütevelliyesi Zeliha Hatun'un Edremit'ten Dersaadet'e Uzanan Hak Arayışı (1853-1859)", *History Studies*, 12/5, Ekim 2020, s. 2637-2650.

"Zeytin" Vakfı Mütevelliyesi Zeliha Hatun'un Edremit'ten Dersaadet'e Uzanan Hak Arayışı (1853-1859)

"Olive" Foundation Currency Zeliha Hatun's Search of Rights From Edremit to Dersaadet (1853-1859)

Dr. Senem Karagöz

ORCID No: 0000-0003-4865-3281

Türk Tarih Kurumu

Öz

Osmanlı döneminde kadınlar kendi adlarına vakıflar kurabilmekte, mütevelliyesi olarak da vakfın işleyişini yürütebilmektedir. Çalışmada bahsi geçen Zeliha Hatun Tanzimat'tan sonra oluşturulan yeni hukuk yapısı içerisinde Edremit kazasında evladiyelik vakıf olan Hacı Mustafa Ağa Vakfı'nın mütevelliyesi olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Edremit-İstanbul arasında verdiği hukuk mücadelesi ile kayıtlara geçmiştir. Mütevelliyesi olduğu vakfın, mülk ve gelirlerinin gasp edildiği iddialarını ilk başta eşi Hacı Mehmet'i vekil kılarak mahkemeye taşıyan Zeliha Hatun, ilerleyen süreçte bahsi geçen iki şehir ve resmî kurumlar arasında deyim yerindeyse mekik dokumuştur. Bu süreçte gerek Edremit'te yerel meclise ve merkezde İstanbul'da Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu arzuahalleri aracılığı ile gerek meclis mahkemesindeki beyanları ile her fırsatta haklılığını dile getirmiş ve mücadelesini sonuna kadar sürdürmüştür. 1853-1859 yılları arasında altı yıl devam eden bu mücadelenin belgeler ışığında izlenebilmesi taşra ile merkez arasındaki sistemin işleyişi ve kadının bu sistem içerisinde durduğu noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Zeytin, vakıf, kadın, hukuk, Edremit.

Abstract

In the Ottoman period, women can establish foundations in their own name, and they can carry out the functioning of the foundation as their trustee. Zeliha Hatun mentioned in the study within the newly created legal structure after Tanzimat, as the trustee of the Hacı Mustafa Ağa Foundation, which is the foster child foundation in Edremit accident. In the second half of the XIX century, it was recorded with the legal struggle between Edremit and Istanbul. Zeliha Hatun, who brought the claims that the foundation of which she was a trustee, her own property and income were seized, by acting as the deputy of Hacı Mehmet, in the process that followed, she took the ropes and got a shuttle between the two mentioned cities and official institutions. In this process, she expressed her justification at every opportunity, both through her desires to the local assembly in Edremit and to the Assembly

in Istanbul, and through her statements in the court of parliament and she continued her struggle until the end. This struggle, which continued for six years between 1853-1859, can be followed in the light of documents is important for the functioning of the system between the country and the center and for showing the point where the woman stands in this system.

Keywords: Olive, foundation, woman, law, Edremit.

Giriş

Sosyal kurum olan vakıflar Osmanlı Devleti bünyesinde sağlıktan eğitime, imardan güvenliğe kadar toplumsal hayatın birçok alanında yer bulmuştur.¹ Zamanla denetim ve teftiştan kaynaklanan eksikliklerin yanı sıra siyasi ve toplumsal alanda başlayan bozulmalar vakıflara da sirayet etmiş, vakıf yöneticilerinden vakıf mallarının tasfiyesi, yapılan zarurî, harcamalar haksız kullanımına kadar birçok noktada kendisini göstermiştir.² Bunların yanında çalışmanın hareket noktası olan vakıf mallarına yapılan gasp neticesi mahkemeye taşınan vakıf mallarına müdahalelerin yanı sıra vakıf mallarını üzerine geçirip mülk haline getirenler olduğu da bilinmektedir.³ Çalışmanın çıkış noktası Edremit kazasında bulunan bir vakfın mülklerinin gasp edildiği iddiası ile başlamaktadır ve bu iddiayı öne süren kişi vakıf tevliyet idaresini yürüten bir kadındır. Osmanlı toplumunda kadınların hukukî haklarını kullanabildiği, bir haksızlığa maruz kaldıklarını düşündüklerinde bireysel olarak ya da vekilleri aracılığı ile şikâyetlerini resmî makamlara sunabildiği birçok örnekte yer almaktadır.⁴ Özellikle şer’î mahkemelerde davalı, davacı, şahit gibi farklı rollerle şer’î hukuk çerçevesinde varlıkları görülmektedir.⁵ Bu noktada vakıf mülklerine yapılan gasp neticesi vakfın mütevelliyesi olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında önce Edremit’te sonra İstanbul’da karşımıza çıkan Zeliha Hanım yürüttüğü görevi ile de dikkat çekmektedir. Edremit kazasına tabi Çorak Köyü’nde bulunan ve evladiyelik vakıf olan Elhac Mustafa Ağa Vakfı’nın mütevelliyesi olan Zeliha Hatun kadın kimliğinin yanı sıra bu statüsü ile kurumlara gelmiştir. Zeliha Hatun’un Hacı Mustafa Ağa ile ilişkisi belgelerde belirtilmemiştir. Vakıf; zeytin ağaçları, bağ, menzil ve mahzenlerden oluşmaktadır. Vakıf mütevelliyesi olarak vakıf mallarının gasp edildiği iddiası ile Edremit’te başlayan hak arayışını İstanbul’a kadar sürdürmüştür. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir kadın olarak vakıf tevliyet idaresini üstlenen Zeliha Hatun bu görevi ile sürdürdüğü adalet mücadelesi bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmanın ana eksenini oluşturan belgeler Bâb-ı Âli Evrak Odası (Arşivi)’nden ve Sadâret Mektubî Kalemî’nden temin edilmiştir. Bâb-ı Âli Evrak Odası belgelerinden olan MVL fon numaralı 145-75 ve 153-7 numaralı belgeler Meclis-i Vâlâ Riyâseti belgelerindendir. Bâb-ı Âli Evrak Odası Tanzimat’tan sonra Bâb-ı Âli’deki evrak akışını sağlamıştır. Sadâret Mektubî

¹ Ömer Lütfi Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâfı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğu’nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 23, Sayı: 1-2 (1962-1963), İstanbul 1962, s. 239-243.

² Mustafa Alkan, “Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 166, Şubat 2007, s. 70-82.

³ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü 1583-1683*, Dilek Matbaası, Sivas 1998, s. 66, Nazif Öztürk, *Azinlık Vakıfları*, Altınkure Yayınları, Ankara 2004, s. 75-77.

⁴ Sevim Can, “Osmanlı Mahkemelerinde Kadın”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan Armağanı*, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 197, Rümeysa Kars, *Şer’îye Sicilleri Işığında Osmanlı Toplumunda Kadın Olmak Kayseri Örneği (1700-1720)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2019, s. 159-163.

⁵ Senem Karagöz, *1 No’lu Ayıntab Şer’îye Sicili Defteri Transkripsiyonu*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2012, bkz. mehir, boşanma, evlilik kayıtları için s.6-11, Ayşe adlı kadının Bekir adlı kişiden senet karşılığı alacağı olduğu 5.000 Osmanî akçeyi talep edip, aldığı mahkeme kaydı için bkz. s. 89. Bir annenin kendi kızı, bir kızın da kendi annesi olan Alem Hatun’un kanı hususunda davalarının olmadıklarını beyan ettikleri anneanne-torunun mahkeme kaydı için bkz. 93, bir anne olarak mahkemede şahitlik eden kadın için bkz. Senem Karagöz, “Şer’îye Sicillerinin Türk Dili ve Kültürü Açısından Kaynak Değeri, *Yeni Türkiye Dergisi (Türkçe Özel Sayısı)*, Kasım-Aralık 2013, Yıl 9, S. 55, Ankara 2013, s. 462.

Kalemi'nden çıkmıştır. Mektubî Kalemi, Sadaret teşkilatı içinde önemli bir yere sahiptir ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden beri devam eden bir kalemdir. Sadâret tarafından çeşitli makamlara yazılan emir ve buyrulduklar bu kalem tarafından yazılmıştır. MKT.MHM. fon numarasına sahip 91-64 numaralı belge Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Odası (Kalemi) belgelerindendir. MKT.DV. fon numaralı, 18-95, 131-65 ve 135-21 numaralı belgeler ise aynı kalemin Sadâret Mektubî Kalemi Deâvi Evrakı belgelerindendir.⁶

1.Osmanlı Vakıf Sistemi İçerisinde Mütevellilik Kavramı ve Kadın Mütevelliler

Vakıf işleyişi içerisinde hanedan üyeleri ya da devlet görevlilerinin eşlerinin kurdukları vakıfların yanı sıra halktan kadınların da kurdukları vakıfların varlığı bilinmektedir.⁷ Hatta Osmanlı dönemindeki kurulan vakıflardan en az % 15'inin kurucusu kadınlardır. Bu oran şehirlere göre değişmekle birlikte 10 ila % 50 oranında değişmektedir.⁸

Zeytin vakıfları kuran kadınlar da bulunmaktadır. Midilli'de zeytin vakfı bulunan Mihrişah Valide Hatun XIX. yüzyıl ortalarında zeytin ve üretiminin hangi noktada olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. III. Mustafa'nın eşi ve III. Selim'in annesi olan Mihrişah Valide Hatun (1745-1805) sahip olduğu ve farklı köylerde bulunan vakıf zeytinlikte zeytinliklerin bakımının yapılması, üretimin ve hasılatın tespitinin yapılarak kayıt altına alınması ve kiraya da verilerek üretimin devamının sağlanmasına yönelik işlerin ayrıntılı olarak kaydedildiği görülmektedir.⁹ Bunun yanında sıradan halk kadınların da vakıf kurdukları bilinmektedir.¹⁰

Vakıf sistemi içerisinde tevliyet idaresi ise vakfın işleyişini yürüten görev ve yükümlülüklerdir. Bu bakımdan tevliyet görevini üstlenen kişilerin müteveli-mütevelliliye olabilmesi için sahip olması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Görevi yürütecek kişilerin akıl baliğ olması, güvenilir biri olması ve vakıf işlerini idare edebilme kabiliyeti olması aranan ilk özelliklerdendir. Zeliha Hatun'dan da anlaşılaacağı üzere bu görev seçiminde kadın veya erkek arasında bir fark yoktur hatta Hanefilere göre Müslüman olma şartı da bulunmamaktadır.¹¹ Müteveli tayininde dikkat edilen bir diğer husus ise meşrûta değilse yönetime talip olmaması ve yine müteveli ile mütevelliyi denetleyen nazırın aynı kişi olmaması gerekmektedir.¹² Tevliyet görevini üstlenen müteveli-mütevelliyelerin vakıf idaresindeki yetki ve sorumlulukları vakıftan yararlananların birinin payını artırmak ya da azaltmak (Teksir-Taklil), vakıftan istihkakı olmayan birini dâhil etmek ya da olanı çıkartmak (İdhâl-İhrâç), bir istihkakı birinden keserek diğerine belirli bir süre ya da devamlı surette vermek, vakfın vakfiyedeki şartları ile malın intifasının şeklini değiştirmek (Tağyir-Tebdîl) ve bir malın satılması ve yerine başka bir malın alınması (İbdâl-İstibdâl) şeklinde sıralanabilir.¹³

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Yay. Haz.: İskender Türe-Salim Kaynar, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 147, İstanbul 2007, s. 192-193, 326-327.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Vakıf Kuran Kadınlar, Bildiriler*, Haz. Fahmeddin Başar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019.

⁸ Hüseyin Çınar, "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar", *Tanzimat Öncesi Osmanlı Toplumunda Cinsiyet, Mahremiyet ve Sosyal Hayat*, Ed. Miyase Koyuncu Kaya, Bedriye Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s. 353.

⁹ İbrahim Oğuz, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Midilli'de Zeytinyağı Üretimi ve Mihrişah Valide Sultan'a Ait Vakıf Zeytinlikleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 43, Haziran 20105, s. 77-103.

¹⁰ Doyduk adlı kadının Ayıntab'da Karye-i Burc Nevira'ında kardeşinin oğlu Mehmet ve evladına vakfettiği dört yüz adet ağacın bulunduğu, bağı kardeşinin oğlunun sattığı ve bu satışı kabul etmediğine dair mahkeme kaydı için bkz. Karagöz, a.g.e. s.78

¹¹ Nazif Öztürk, "Müteveli", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 217-220.

¹² Kadir Arslanboğa, "Osmanlı Devleti'nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği". *Yönetim Bilimleri Dergisi/ Journal of Administrative Sciences*. Cilt/Volume 16, Sayı/N: 32, 2018, s. 553.

¹³ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Sistemi*, 2, 1996, s. 314-320.

Tevliyet görevini yürüten kadın mütevelliler de vakıflarda önemli yer tutmaktadır. 1600 tarihli İstanbul Evkaf Tahrir Defteri’ne göre kadı, kazasker ve padişah tarafından atanan 11, ataması hakkında bilgi verilmeyen 52 ve müteveli ataması bulunmayan beş kadın mütevelliyelik olarak görülmektedir. Bunların içerisinde kocasının eşi sıfatıyla mütevelliyelik görevini almış kadınlar da yer almaktadır.¹⁴ Bunun yanında “eş” konumunda olmadan da mütevellilik görevini üstlenen kadınlar bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak 4 Aralık 1876 tarihli Evkaf Defteri’ne göre Şumnu kazasında yer alan Şeyh Mustafa Efendi’nin evlatlık vakfı olan Cami-i Şerif vakfının mütevelliyesi Ayşe Hanım¹⁵, Ahmed adlı şahsın kurmuş olduğu evlatlık Çeşme, Kaldırım ve Kütüphane Vakfı mütevelliyesi Emine Hanım¹⁶, Molla Abdülhamza’nın evlatlık Mekteb-i Şerif ve Çeşmesi Vakfı mütevelliyesi Hamiyet Hanım¹⁷ gösterilebilir. Örneklerden anlaşıldığı üzere dinî bir yer olan camilerin yanı sıra sosyal hizmet sunan çeşme, kaldırım, kütüphane gibi yapılarda da kadın mütevelliyeler görevler almaktadır. Bu durum kadının vakıf gibi dinî-sosyal bir olguda gerçek anlamda yer edindiğini göstermektedir. Kadın mütevelliler kadın kimliğinin ötelenmemiş olduğunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Hatta bu anlamda 26 Eylül 1288/8 Ekim 1872 tarihli kayıttan anlaşıldığı üzere Niğbolu’da bulunan Şahmelek Vakfı’nın ismini bir kadından alıyor olmasının yanı sıra mütevelliyesi Hindullah Hanım’ın kendi adını taşıyan bir mührü bulunması ve resmi işlemlerini bu mühürle yapması dikkate değerdir.¹⁸ Zeliha Hatun, vakfın vakfiyesinde belirtilen şartlara ve şer’î hükümlere göre idaresinin adı olan bu tevliyet görevi ve statüsü ile yerel kurumlar ile merkez arasında aktif olarak görünmektedir. Edremit’ten devlet merkezi Dersaadet’e kadar süren yolda bir kadın olarak ön plana çıkmasından dolayı çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

2.Olayın Geçtiği Yer: Edremit

Zeliha Hatun’un vakıf sistemi içerisinde bir kadın müteveli olarak çıktığı ve meclis kayıtlarına yansıyan olayın geçtiği ilk yer olan Edremit, XIX. yüzyılın ilk yarısında Karesi sancağına tabi bir kazadır. Davaya söz konu olan vakıf mülklerinin yer aldığı “Çorak” ise kazaya bağlı bir köy yerleşim birimidir.¹⁹

Edremit önemli zeytin varlığının ve üretiminin bulunduğu bir bölgedir. 1500’lerin başında Edremit’ten İstanbul’a zeytinyağı temin edildiği bilinmektedir.²⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki zeytinliklerde ciddi bir artış yaşanmıştır. Bölgedeki büyük zeytinlikler ilk olarak XVI. yüzyıl sonlarına doğru tereke kayıtlarında görülmeye başlamaktadır.²¹ Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde, Edremit’ten geçtiği ve burada zeytin yetiştirdiği anlaşıyor olsa da ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.²²

XIX. yüzyıla gelindiğinde ayrıntılı kayıtlara ulaşılabilmesi zeytincilik ve zeytin üretimi noktasında daha net bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda 1822-1823 yıllarında belgelere yansıyan,

¹⁴ Arslanboğa, a.g.m., 553, 556.

¹⁵ EV.d. 18427, v. 3, s. 4.

¹⁶ EV.d. 18427, v. 3, s. 4.

¹⁷ EV.d. 18427, v. 3, s. 4.

¹⁸ EV.d. 18427, v. 3, s. 1.

¹⁹ Edremit Şer’iyye Sicili, (EŞS), nr. 1250, s. 6.

²⁰ Suraiya Faroqhi, “Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu’nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi”, *Zeytinin Akdeniz’deki Yolculuğu*, Konferans Bildirileri, Yay. Haz.: Aysegül Sabuktay, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir 2018, s. 110-111.

²¹ Fikret Yılmaz, “XVI. Yüzyılda Tarımsal Yapılarda Değişim ve Yağ Kullanımı” *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 10 [İlkbahar 2010], s. 26-31.

²² Evliya Çelebi’nin, Urla’dan bahsederken kullandığı ifadelerinde geçen “Ve 240 zeytinyağı değirmenleri vardır. Bu şehirde yetişen zeytin ve zeytinyağı Edremit Şehri’nde ve Karaburun kazasında olmaz.” ifadelerinden Edremit’te zeytin yetiştirdiği ama Urla’dakilerden farklı bir çeşit olduğunu kastedildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: 9. Kitap, 1. Cilt, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 113.

Hacı Mehmet Ağa adlı yerli bir mültezimin Edremit'teki zeytin varlığı dikkat çekicidir. Anlaşıldığı üzere Hacı Mehmet Ağa'nın 19.209 adet zeytin ağacı, zeytinyağı sıkımhanesi ve sabun atölyeleri bulunmaktadır. Buralarda ürettiklerini sattığı da anlaşılmaktadır.²³ Yukarıda bahsedilen Mihrişah Valide Hatun'un Midilli'de bulunan vakıf zeytinliğinin XIX. yüzyıl ortalarında hanedan üyesi bir kadın tarafından kurulması bir bakıma zeytin üretiminin saraydan da önemli de bir noktada görüldüğüne işaret etmektedir. Zeytin ağaçlarının sayıları, bakımı, elde edilen gelir, yapılması gereken işlemler, çalışan işçiler gibi tüm unsurlar tek tek kaydedilerek bölgedeki zeytin çalışmalarını da yakından takip etme fırsatı vermektedir.²⁴

Tanzimat'la birlikte ülke genelinde birçok alanda görülen yenileşme hareketi tarımsal alanda da kendini göstermiştir. Üretimi desteklemek ve geliştirmek adına düzenlemeler ve çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.²⁵ Tanzimat'la hız kazanan bu teşvikin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de devam ettirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.²⁶ İşte Zeliha Hanım bu dönem içerisinde aktif bir biçimde karşımıza çıkmakta, 1853 yılından 1859 yılına kadar altı yıl boyunca Edremit-İstanbul arasında bir kadın mütevellisi olarak hakkını aramaktadır.²⁷

3.Hukuk Süreci

Edremit kazasına tabi Çorak köyünde bulunan ve evladiyelik vakıf olan Elhac Mustafa Ağa Vakfı mülklerini teşkil eden zeytin ağaçları, bağ, menzil ve mahzenler şikâyetin unsurlarını oluşturmaktadır. Söz konusu vakfın mütevellisi olan Zeliha Hatun'un iddiasına göre bu vakfa ait mülkler aynı köyün sakinlerinden olan Hacı İsmail, Çakır Mehmet ve Ahmet Efendi tarafından gasp edilmiş, zimmi reayadan Şişman Tanaş ve Kıranzil ve Meyis de bu gaspa ortaklık etmişlerdir.

Ahmet Efendi'nin Hayriye Tüccarı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.²⁸ *Hayriye Tüccarı*, II. Mahmut'un saltanatının ilk yıllarında ortaya çıkmış bir sınıftır. Bu statü Müslüman tüccarlara verilmiş olmakla birlikte Hayriye tüccarlarına gayrimüslim ve Frenk tüccarla aynı statüde dış ticaret yapma hakkı tanınmış olması bakımından önemlidir.²⁹

Hayriye Tüccarı olan ve Muğla sakinlerinden Elhac Mehmet'in 29 Mayıs 1867 tarihli terekesinden anlaşıldığı üzere hem ticari faaliyetlerini sürdüren hem de tarım ve hayvancılıkla uğraşan bu kişinin mal varlığı ve mirasındaki nakit tutar oldukça yüksektir. Bu tereke Hayriye

²³ Suraiya Faroqhi, "Wealth and Power in the Land of Olives: the Economic and Political Activities of Müridoğlu Hacı Mehmed Ağa, Notable of Edremit [died in or before 1823]", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East içinde*; Yay. Haz.: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, SUNY Press, Albany 1991, s. 77-97.

²⁴ İbrahim Oğuz, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Midilli'de Zeytinyağı Üretimi ve Mihrişah Valide Sultan'a Ait Vakıf Zeytinlikleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 43, Haziran 20105, s. 80-83.

²⁵ Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839-1876)", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1929)*, Ed.: Osman Okyar, Halil İnalcık, Meteksan Limited Şirketi, Ankara 1980, s. 274-275, İsmail Arslan, XIX. Yüzyılda Balıkesir'de Tarımsal Üretim ve Köylüler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2004, s. 103- 104.

²⁶ Bu anlamda Mehmed Âkif ve öğrencisi Mikâil Çilingiryan'ın Halkalı Ziraat Mektebi'nde iken derledikleri zeytincilik kitabı için bkz.: Mehmed Âkif, Mikâil Çilingiryan, *Zeytin Ağacı*, Çeviriyazı: Selma Günaydın, Yusuf Turan Günaydın, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

²⁷ Bu anlamda bir kadın olarak Ümmügülüm Hatun'un miras hukuku hak mücadelesi için bkz. Faruk Doğan, "Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Taşrasında Bir Kadının Hukuk Mücadelesi: Midilli Nazırı Kulaksızade Mustafa Ağa'nın Mirası Davası", *History Studies International Journal of History*, Cilt: 3/2, 2011, s. 163-190, XVI. yüzyılda 1580 yılında Sultan adlı fahişeliği mahalleli ve kendisinin ifadesi ile de tescil edilmiş bir kadının Subaşı ve diğer erkekler nezdindeki davasına konu olan mücadelesi için bkz. Fikret Yılmaz, "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe, Subaşıya Karşı", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2012, s. 22-31.

²⁸ MKT.DV., 118-95, s. 1.

²⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı, *DİA*, C. XVII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 64.

tüccarlarının çevresindeki insanlardan epey zengin olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰ Davada sanık olarak yer alan “Hayriye Tüccarı” sıfatı ile de kayıtlara geçen Ahmet Efendi’nin aynı köyün sakinlerinden olduğu meclis kayıtlarından anlaşılmaktadır. Zeliha Hatun’un iddiasında yer alan vakıf mallarının gaspının yanı sıra bu mülklerden elde edilen zeytinyağının ticaretinin yapıyor olması Ahmet Efendi’nin tüccar vasfı ile davada neden bulunduğu dair bir ipucu oluşturabilir. Buradan hareketle vakıf mülklerinden elde edilen zeytinyağı ticareti Ahmet Efendi aracılığı ile yapılmaktaydı.

Yine davada sanık olarak görülen ve Edremit sakinlerinden zimmi reayadan olan Şişman Tanaş, Kıranzil ve Meyis dikkat çeken isimlerdendir. Bölgede gayrimüslimlerin sakin olduğu hatta ticaret, esnafılık ve zeytincilikle uğraştıkları ve Müslim-gayrimüslim ahalinin bir arada yaşadığı bilinmektedir. Hatta bölgedeki yatay nüfus hareketinin varlığında ekonomik potansiyel ve zeytincilik etkili olmaktadır.³¹

Davaya konu edilen bu kişiler ve vakfın mallarının gasp edildiğine dair ilk şikâyet vakıf mütevelliyesi Zeliha Hatun’un kocası ve vekili Hacı Mehmet tarafından 28 Nisan 1853 tarihli dilekçe ile Edremit Meclisi’ne sunulmuştur. Meclis şikâyeti değerlendirmiş ve değerlendirmeye göre bahsi geçen vakfa ait zeytin ağaçları, bağ, menzil ve mahzenlerin aslında “gaspçı” olarak şikâyetçi olunan Hacı İsmail, Çakır Mehmet ve Ahmet Efendilere ait olduğu tespit edilmiştir. Edremit Meclisi buna mukabil, Hacı Mehmet’in iddiasının gerçek olmadığını hatta iddiasının asılsızlığının Hacı Mehmet’e bildirildiğini yine de Hacı Mehmet’in şikâyetinde ısrarcı olduğunu meclis kayıtlarına geçirmiştir.

Hacı Mehmet yerel meclisten istediği sonucu alamayınca ve iddiasının asılsız olduğunun değerlendirilmesinin yapılmasından sonra konuyu Dersaadet’e taşımıştır. Dersaadet’te arzuhalinin kabul gördüğü hatta konu ile ilgili gerekli bilginin yerel mahkemeden talep edildiği anlaşılmaktadır. Lakin Hacı Mehmet yerinde inceleme ve tespit yapılması talebinin yerel kurumlarca yerine getirilmemesinden dolayı bu isteğini bir kez de İstanbul’a yazarak yinelemiştir. Bu istidaya binaen Dersaadet’ten Balıkesir Kaymakamı Evkaf Müdürü’ne, Hacı Mehmet’in “yerinde inceleme” talebinin yerine getirilmesine dair 3 Mayıs 1853 tarihli bir hüccet gönderilmiştir.³²

Dersaadet’ten Edremit Evkaf Müdürlüğü’ne gönderilen bahsi geçen hüccetin ardından 29 Ekim 1853 tarihli yazıda Hacı Mehmet’in davacı olduğu kişiler hakkındaki şikâyet dilekçesinin Meclis-i Vâlâ’ya sevk olduğu anlaşılmaktadır.³³ Dava Meclis-i Vâlâ’ya havale edilmiştir çünkü davalı sanıklardan biri olan Ahmet Efendi Hayriye tüccarıdır ve Hayriye tüccarlarının ticaretle ilgili davalarının İstanbul’da Ticaret mahkemelerinde, taşralarda varsa ticaret meclislerinde yoksa memleket meclislerinde; bunun dışında kalan ve şer’i hukuku ilgilendiren davalarının ise Şer’îyye mahkemelerinde veya Meclis-i Vâlâ’da görülmesi kararlaştırılmıştır.³⁴ Aynı zamanda Tanzimat’tan sonra yapılan yeni düzenlemeler ile 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi’ne göre taşrada yaşanan sorunlar öncelikle yerel kaza veya sancak merkezlerinde sonra eyalet meclislerinde görüşülecek, en son olarak da temyiz noktasında Meclis-i Vâlâ’ya taşınacaktı.³⁵ Hacı Mehmet’in bu noktada Edremit Meclisi’nin almış olduğu kararı temyiz mahkemesi olarak Meclis-i Vâlâ’ya taşıdığı da açıktır.

³⁰ Erdoğan Keleş, “Hayriye Tüccarı Elhac Mehmed Ağa’nın Terekesi, *Belgeler*, 2011, s. 46-51.

³¹ Serdar Genç, “1821 Mora İsyanı Sırasında Edremit Körfezi ve Zeytincilik”, *Tarihin Peşinde*, -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi-, Yıl: 2017, Sayı: 17, s. 286, 290.

³² MVL, 145-75, s. 2.

³³ MVL, 145-75, s. 5.

³⁴ Keleş, a.g.m., s. 43.

³⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 65.

Davanın İstanbul'a taşınmasından sonra görülen davada Mütevelliyeye Zeliha Hatun artık resmî olarak mahkeme kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Belgede geçen “merhumun (Hacı Mehmet'in) zevcesi Zeliha Hatun'un mütevelliyesi olduğu Elhac Mustafa Ağa Vakfı'ndan Edremid kazasında Çorak köyünde bulunan zeytin ağaçları, bağlar, menzil ve mahzenlere Elhac İsmail Ağa, Çakır Mehmed ve Ahmed Efendi adlı kişiler ile Şişman Tanaş, Kıranzil ve Meyis adlı zımmiler vakıf malları üzerinde müdahalede bulunmaktadır.” ifadesi ile Zeliha Hatun'un vakfın mütevelliyesi olarak orada bulunduğu teyit edilmektedir. Burada Zeliha Hatun'un alacaklı olduğunu beyan ettiği zeytinyağı ücretinin ödenmesinde tereddüt olunduğundan bahsedilmekte, buna binaen de şikâyetçi olunan kişilerin mecliste hazır bulundurulmalarına yönelik karar alan Balıkesir Meclisi'nin artık şikâyeti tam olmasa da onadığı anlamına gelmektedir. Ayrıca bu durum Zeliha Hatun'un vekili, kocası olmadan direk konuya dâhil olması, beyânlarını birinci ağızdan sunması demektir. Meclis kararında ise açıkça; daha önce Hacı Mehmet'in şikâyetine dair diğer kurumların (Evkaf Müdürlüğü) ne karar ve cevap verdiğinin henüz kendilerine bildirilmediği belirtilmiştir. Hacı Mehmet için de talep ettiği üzere mahallinde yapılmasını istediği incelemenin gerek görülmediğinin kendisine bildirilmesine rağmen bu konuda ısrarını sürdürdüğü ifadesi kullanılmıştır. Talep için son kararın kendilerine bildirilmesini 17 Kasım 1853 tarihli istidasında İstanbul'dan arz etmektedir.³⁶ Yerel Meclis burada vakıf malları üzerinde bir gaspın olduğunu alacak konusunda tereddütlerin olması nedeni ile sanıkların mahkemeye çağırılması bâbında kabul etse de hala yerinde incelemeyi gereksiz görmekte ve Hacı Mehmet'i “ısrarcı” olarak nitelemektedir. Mahkeme tarafından birisinin bu sıfatla vasıflandırılması olayın tarafsız incelenmediğini düşündürmektedir. Yerel kurumlar arasındaki bilgi akışının da kasıtlı ya da kasıtsız hızlı olmadığı “Hacı Mehmet'in şikâyetine dair diğer kurumların (Evkaf Müdürlüğü) ne karar ve cevap verdiğinin henüz kendilerine bildirilmediği” ifadesinde görülmektedir.

Yukarıda bahsi geçen 3 Mayıs 1853 tarihli Balıkesir Evkaf Müdürü'ne yazılan hüccete binaen Hacı Mehmet'in istidası doğrultusunda yerinde inceleme işlemi başlatılmıştır. Yapılan araştırma ve inceleme sonucu 14 Ekim 1854 tarihinde yani daha önce yerinde inceleme yapılması istenen dilekçeye istinaden alınan karardan neredeyse bir buçuk yıl sonra yapılan değerlendirme daha net bilgiler sunmaktadır. Vakfın mülklerinin 1785-1786 senesinden beri gasp edildiği ifade edilmektedir. Şikâyetçi olunan kişiler yinelenmekte ve bu kişilerin ne kadar mal gasp ettiği ayrıntılı olarak Hacı Mehmet tarafından kayıtlara geçirilmektedir. Hacı Mehmet'in iddiasına göre Çobanoğulları (Hacı İsmail) dokuz bin beş yüz desti zeytinyağı, Çakır Ağa sekiz yüz otuz beş desti ve oğlu seksen beş desti zeytinyağı, İbrahim Ağa yirmi altı kıyye yağ, Sürmeli Süleyman kırk kıyye ve Ahmet seksen beş desti gasp etmiştir. Bahsi geçen miktardaki yağ ve ürünleri Hacı Mehmet aynı kişilerden aynı ölçüde geri talep etmektedir. Daha öncesinde vakıf mallarının kim ya da kimler tarafından gasp edildiği açıkça belirtilmemişse de buradaki isimler ve mahkemeye davalı olarak sunulan isimler arasındaki benzerlik bu kişilerin akraba olduğunu düşündürmektedir. Çobanoğulları diye verdiği isim Hacı İsmail'in babasıdır. Şişman Tanaş'ın babasının da aynı isimli Koca Tanaş olduğu açıktır. Ahmet'in “1260 senesinden beri” gasp ettiği belirtiliyorsa da şikâyetçi olunan Ahmet ile aynı kişi olup olamayacağı şüphelidir. 1260 yani 1785 senesinde gasp başlamış ise davanın görüldüğü tarih olan 14 Ekim 1754 tarihi arasında 69 yıl vardır. Aynı kişiler olması için mahkemeye gelmesi istenilen Ahmet'in en az 70-80 yaşlarında olması gerekmektedir. Bu bakımdan Ahmet adlı kişilerin de baba-oğul ya da yakın akraba oldukları düşünülmektedir. Durum değerlendirilirse uzun süredir devam eden gaspın birbiri ile yakın akrabalık ilişkiler içerisindeki kişilerce sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Mahkeme süresince sahte de olsa hiçbir belge ibraz edemeyen bu kişiler ki ileride görüleceği üzere Koca Tanaş'ın ve Kıranzil'in ellerinde ilamlar ile gelmişler lakin sonradan bunların sahte oldukları mahkemeye teyit edilmiştir, mahkemeye gelerek yüzleşmeden bile kaçınmışlardır. Peki, uzun süredir birbiri

³⁶ MVL, 145-75, s. 5.

ile bağlantılı bu kişiler hakkında neden bir şikâyetle bulunulmamıştı? Dava sürecini başlatan kişi Hacı Mehmet olsa da asıl yürütücünün Zeliha Hatun olduğu açıktır. Zeliha Hatun hem ilerleyen süreçte aktif olarak davaya iştirak etmiş hem de İstanbul’a kadar gelerek kararlılığını ortaya koymuştur. Ancak Zeliha Hatun’un vakıf mütevelliyesi olarak yürüttüğü davada vakfın tevliyet görevine ne zaman başladığı bilinmemektedir. Bu göreve yeni geldiği ve haksızlıklara göz yummak istemediği için mi yoksa vakıf gelirlerinin kayba uğraması ile kendisinin de maddi olarak bir zarara uğradığı için mi bir mahkeme başlattığı belge ve ifadelerden anlaşılamamaktadır. Aynı zamanda Zeliha Hatun hakkında sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda net bilgilere belgelerde rastlanmamaktadır. Ancak tevliyet idaresini üstlenirken sahip olduğu görev ve sorumluluklar ve giriştiği mücadele dikkate alındığında sıradan bir kadın olmadığı açıktır. Dönemin ulaşım araçları da dikkate alınırrsa Edremit’ten İstanbul’a yol alan bu kadının çok yaşlı olamayacağı; çok yaşlı bir kadının kurumlar arasında gidip gelemeyeceği ve cami avlularında kalamayacağı izlenimi uyanmaktadır. Bütün bu zorluklara neden giriştiği ise vakfın mütevelliyesi olarak görev aşkı mı yoksa ekonomik sıkıntıları olan (biliniyor ki İstanbul’a geldiğinde cami avlularında kalmıştı) bir ailenin kazanımlarını geri alma çabası mı olduğu muallaktır. Lakin mahkemeye gittiği ilk günde bile yakından tanıdığı kişilerle mücadeleye girişmesi, azimle her defasında iddialarını sunması ve suçladığı kişilerle yüzleşmekten korkmaması mücadelesinde kararlı olduğunun altını çizmektedir.

Davayı vekil olarak Edremit’te sürdüren Hacı Mehmet, şikâyetine karşılık bulamamasından dolayı artık davacı olduğu kişilerin Dersaadet’e çağrılarak davanın merkezde görülmesi talebini yineler.³⁷ Ancak 20 Nisan 1854 tarihli Edremit Meclisi’nden çıkan son kararda yerelde yine bir sonuç alamayan Zeliha Hatun, yine vekili Hacı Mehmet aracılığı ile olayı 7 Mayıs 1854 tarihinde İstanbul’a taşır. Hacı Mehmet Dersaadet’e sunduğu ilk arzuhalinde, Edremit kazasına tabi Çorak köyünde bulunan vakfa ait zeytin ağaçlarına, bağ ve menzile kaza ahalisinden İsmail, Cafer Mehmed ve Ahmed ve zimmi reayadan Şişman Tanaş, Kıranzil ve Meyis’in müdahale ettiklerini belirtmiştir. Devamında da gelirleri 1200 senesinden 1270 senesine kadar (1785-1854) gasp edilen bu mülkleri ve gelirlerini geri talep etmektedir. Talep edilen miktarlar ise şöyledir:

Beş yüz kırk dokuz desti revgan-ı zeyt (zeytinyağı).

Otuz beş bin guruş bağ icarı.

Otuz beş bin guruş değerinde beş dönüm zeytinlik.³⁸

Olay bizzat şikâyetçi taraflarca Dersaadet’e taşındıktan sonra 15 Temmuz 1856 tarihli belgede davalıların (Hacı İsmail Ağa, Çakır Mehmet, Ahmet ile Şişman Tanaş, Kıranzil ve Meyis’in) vekilleri Çobanoğlu Hacı İsmail, Çakır Mehmet ve Koca Tanaşoğlu ve Kıranzil’in mahkemede hazır bulundukları görülmektedir. Koca Tanaş’ın ve Kıranzil’in ellerindeki ilâmlara nazaran birer oda evlerin kendilerine ait olduğu ancak Hacı İsmail ve Çakır Mehmet’in ellerindeki ilâm suretlerinin geçersiz olduğu tespit edilmiştir. Daha önceki davalarda Tanaş ve Kıranzil ile olan davaların hükme varılmış olduğundan bahsedilerek tekrar bu kişiler ile davaya hacet kalmadığı fakat Hacı İsmail ve Çakır Mehmet’in ellerindeki ilâmın usulsüz olduğundan mahallinde tekrar dava olunmaları gerektiği hükme bağlanmıştır. Bu suretle Mütevelliyeye Zeliha Hatun’un asaleten ya da eşi Hacı Mehmet’in vekâleten Tanaş ve Kıranzil’e bu menziller hususunda açacakları yeni bir davanın geçerli olmaması ve kabul edilmemesi gerektiği mahalline bildirilmiştir.³⁹ Burada Zeliha Hatun’un asaleten mahkemede olduğu, kocası Hacı Mehmet’in vekâleten davaya iştirak ettiği açıkça görünmektedir. İlk mahkeme başladığı dönemde Zeliha Hatun’un vekili ve davanın

³⁷ MVL, 145-75, s. 3.

³⁸ MVL 153/7.

³⁹ MKT.MHM.: 91-64, s. 1.

muhatapı olarak yalnızca Hacı Mehmet görülürken Zeliha Hatun da artık mahkemeye asaleten katılmakta, şikâyetini bizzat beyan etmektedir.

Yine bir gün sonra 16 Temmuz 1856 tarihli Balıkesir Kaymakamı'na gönderilen yazıda; Zeliha Hatun isterse, Hacı İsmail ve Çakır Mehmet ile aralarındaki davanın mahallinde devam edilmesi gerektiği bildirilmektedir.⁴⁰ Yani dava, Dersaadet'ten yerel mahkemeye havale edilmiş, Zeliha Hatun'un bahsi geçen kişilerle hukuk yolunun açık olduğu bildirilmiştir.

Görüldüğü üzere olay İstanbul'a taşındıktan sonra farklı bir seyir izlemeye başlamış, olayın tarafları mahkemeye, Balıkesir Meclisi'nin hiçbir surette yapmadığı şekilde İstanbul'a resmi olarak çağırılmıştır. Mahkemeye gelenlerin sanıklar değil de sanıkların vekili olması yereldeki ve merkezdeki iki farklı mahkemenin tutumunu göstermesi ve Zeliha Hatun'un hak arayışı açısından önemlidir. Öncelikle mahkeme huzuruna çağrılan ve yüzleşme isteyen Zeliha Hatun'un taleplerine rağmen mahkeme huzuruna bizzat çıkamayan, vekilleri olarak babalarını gönderen bu sanıkların neden bu yolu seçtiği şüphe uyandırmaktadır. Edremit Meclisi'ne yaptığı her müracaatında yüzleşme ve olayın yerinde incelenmesi talebini yineleyen Zeliha Hatun'un bu çağrılarının yerine getirilmeyişi, belki bir şekilde yerel eşraf gücünü kullanan bu kişilerin İstanbul'dan çağrıldıklarında vekilleri olan babaları aracılığı ile mahkemeye katılmaları yerelde mahkemelerin nasıl işlediğine dair de bir görüntü sunmaktadır. Bütün bunlar küçük bir kazada güçlü söz sahibi ya da korkulan ve ticarete de aktif olarak yer alan bu yerel eşrafın Balıkesir ve kazası Edremit'te belki de bağlantıları ve gücü yolu ile istediklerini yaptırabildikleri yönünde düşünce oluşturmaktadır. Yerel mahkeme tarafından dilekçe ile başvuru yapan ve haklılığını beyan eden kişilerin iddiasının yeterince soruşturmayla tabi tutulmamasının ardından Dersaadet'e taşınan olay farklı bir seyir izlemeye başlamıştır. İstanbul'da sunulan dilekçelere binaen daha ciddi adımlar atılması, davacı tarafın taleplerinin değerlendirilmeye alınması bu anlamda yerelde bir tıkanma olduğunun izlenimini uyandırmaktadır.

Zeliha Hatun, bu sistem içerisinde 29 Eylül 1857 tarihine gelindiğinde kendi hak arayışında Dersaadet'e gelerek arzuhalini bizzat sunar. Bu arzuhal üç yıl önce 20 Nisan 1854 tarihinde vekili olan kocası tarafından verilmiş ama sonuç alınamamış yeni bir başvuruyu içermektedir. Zeliha Hatun bizzat İstanbul'a gelerek aradan geçen iki buçuk yıl içinde Edremit'te yani daha önce İstanbul'dan 16 Temmuz 1856 tarihinde yerel meclise havale edilen davada bir sonuç alınmadığını açıklar. Çorak köyü sakinlerinden muhtemelen de Zeliha Hatun'un tanıdığı bildiği insanlar olan Hacı İsmail Ağa, Çakır Mehmet, Hayriye Tüccarı olan Ahmet Efendi ve gayrimüslim Şişman Tanaş, Kıranzil ve Meyis adlı kişilerin vakfın mülklerine müdahalelerinin sürmekte olduğunu belirtir. Bahsi geçen şahıslar müdahalenin meni hakkında Dersaadet'e çağırılmışsa da alınan karara göre dava Edremit'e havale edilmiştir. Edremit'te görülen mahkemede Şişman Tanaş, Kıranzil ve Meyis davadan düşürülürken Hacı İsmail Ağa, Çakır Mehmet ve Hayriye Tüccarı Ahmet Efendi tekrar mahkemeye verilmiştir, davanın Edremit Meclisi'nde görüşülmesi ve incelenmesi için Karesi Mutasarrıfına emirname gönderilmiştir.⁴¹

Bu emirnameye binaen Zeliha Hatun; daha önce vekili Hacı Mehmet tarafından olayın hem Edremit hem Dersaadet'e taşınmış olunması hatta Edremit Meclisi'nin birkaç defa bu davada kararlar almış olmasına rağmen çıkan sonucu yeterli bulmamaktadır. Görülen dava dolayısı ile oluşan masrafların davayı açan kişi olması hasebiyle tarafına derç olunması sebebiyle muhtemelen masrafları karşılayamadığı ve haksızlığı kabul etmeyip hak arayışını sürdüreceği için Edremit Meclisi'ne bu masraflara karşılık senet verdiğini belirtmiştir. Şikâyetçi olduğu kişilerin Dersaadet'e çağırılması konusundaki tutum ve talebini 22 Eylül 1857 tarihinde bir kez

⁴⁰ MKT.MHM.: 91-64, s. 1.

⁴¹ MKT.DV. 118-95, s. 1.

daha bizzat beyan etmiştir.⁴² Zeliha Hatun’un şikâyetini tekrar İstanbul’a taşımasına bakılacak olursa İstanbul’dan Edremit Meclisi’ne havale edilen mahkemede Edremit Meclisi adaleti yerine getirememektedir. Şimdi İstanbul’da tekrar şikâyetini yineleyen Zeliha Hatun’un Edremit Meclisi’ne güvenmediği açıktır. Bu noktada güvensizliği ki işgalin 70 yıldır devam ediyor olması, iki buçuk yıl önce şikâyetçi olunmasına rağmen Edremit Meclisi’nden çıkan sonuçtan tatmin olmaması ve haksızlığın önüne geçilememiş olduğu düşüncesi yer almaktadır. Dolayısıyla yerel bir mahkemeye güvenmiyor olması, İstanbul’a önce vekili aracılığı ile sonra bizzat kendisinin gelerek durumunu ve şikâyetini arz etmesi yerel eşraftan korkmaması kadar hak arayışında kadının gücünü de göstermektedir. Edremit gibi küçük ve eşrafın birbirini iyi tanıdığı kolladığı bir ortamda uzun yıllardır vakıf mallarına rahatlıkla el koyan kişiler hakkında da Edremit Meclisi’nin işlem yapmaması ya da yapamaması Zeliha Hatun’un sadece vakıf mallarına el koyan birkaç sıradan kişi ile değil yörenin zengin, hatırı sayılır, sözü geçen ve belki de korkulan kişilerle ve hatta devlet organları ile de mücadele ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Zeliha Hatun’un yukarıdaki beyanından daha önce, arzuhalinde belirttiği üzere Hacı İsmail Ağa, Çakır Mehmet ve Hayriye Tüccarı Ahmet Efendi ile Şişman Tanaş ve Kıranzil ve Meyis adlı kişilerin vakıf mallarına müdahale etmekte oldukları teyit edilmiştir. Ancak Edremit Meclisi’nin daha önce vermiş olduğu Şişman Tanaş Kıranzil ve Meyis adlı kişilerin davaya salahiyeti olmadıkları gerekçesi ile davadan düşürülmesi 24 Nisan 1858 tarihinde Dersaadet Meclisi’nce kararlaştırılmıştır.⁴³

14 Eylül 1858 tarihinde Zeliha Hatun, Dersaadet’e bizzat sunduğu diğer bir arzuhalinde daha önce Dersaadet’ten Edremit Meclisi’ne gönderilen 29 Ocak 1858 tarihli karara yerel meclisçe uyulmadığını belirtmiştir. Zeliha Hatun burada içinde bulunduğu durumu da ifade ederek İstanbul Yenicami avlusunda kaldığını ve hatta “sürünmekte” olduğunu altını çizmiştir.⁴⁴ Edremit’ten kalkıp İstanbul’a gelen Zeliha Hatun’un bir yıldır Edremit-İstanbul arasında sürdürdüğü hak arayış mücadelesinde maddi olanaklarının kısıtlı olduğu bu ifadesinden anlaşılmaktadır.

Zeliha Hatun’un bu istidasına binaen 11 Mayıs 1859 tarihli Karesi Mutasarrıfına tekrar hüküm yazılmıştır. Buna göre Zeliha Hatun’un uzun süredir burada sefalet çektiği belirtildikten sonra mütevelliyesi olduğu Hacı Mustafa Ağa Vakfı’ndan on sekiz adet zeytin ağacı ve sekiz dönüm tarla ile altı bağı bahsi geçen köy sakinlerinden Hacı İsmail Ağa’nın, iki yüz on dokuz desti zeytinyağını Hayriye Tüccarı Hacı Ahmet Efendi’nin, dört bin beş yüz kırk dokuz desti zeytinyağını Çakır Ağa’nın ve menzil ile mahzenleri de Tanaş’ın zapt yolu ile Kıranzil ve Meyis’e satmış oldukları teyit edilmiştir. Bahsi geçen kişilerin de Dersaadet’e gönderilmesi gerektiğine dair bir yazı Edremit Meclisi’ne gönderilmiştir.⁴⁵

Zeliha Hatun bir önceki istidasına binaen davalı olduğu kişiler ya da vekillerinin Dersaadet’e gelmemesinden dolayı tekrar başvuruda bulunduğu yukarıdaki çağrıya rağmen henüz bir kişinin gelmediğini bildirmiştir.⁴⁶ Bunun hemen ardından 25 Ocak 1859 tarihli yazıda bahsi geçen kişilerin gaspının onandığı gibi daha önce suçsuz oldukları kararına varılan Tanas’ın zapt ile menzil ve mahzenleri Kıranzil ve Meyis’e sattığı hükmüne varılmıştır. Ayrıca Zeliha Hatun’un İstanbul’da uzun süredir sefalet çektiği göz önüne alınarak daha önce iki defa Edremit Meclisi’ne yazılan istidaya binaen herhangi bir işlemin yapılmaması ve herhangi bir sonuç alınamamasından

⁴² MKT.DV. 118-95, s. 2.

⁴³ MKT.DV. 118-95, s. 3.

⁴⁴ MKT.DV., 131-65 s. 1.

⁴⁵ MKT.DV., 131-65, s. 3-4.

⁴⁶ MKT.DV., 135-21, 3.

dolayı Karesi mutasarrıfına tekrar gönderilen yazıda bahsi geçen şahısların ya da bir vekillerinin hemen Dersaadet'e gönderilmesi belirtilmiştir.⁴⁷ Burada artık Edremit Meclisi'nin yani iddia edilen gasp olayının geçtiği mahal olan yerel kurumun İstanbul'dan gelen yazıya rağmen bir işlem başlatmadığı ve bir sonuç alınmadığı Dersaadetçe de kabul edilmiş görünmektedir.

Zeliha Hatun'un sonrasında bir kez daha konuyu Dersaadet'e taşımış ve daha önce yapılan çağrılara cevap alınamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Hacı Mustafa Ağa vakfından on sekiz adet zeytin ağacı ve sekiz dönüm tarla ile altı dönüm bağ köy sakinlerinden Hacı İsmail Ağa'nın, iki yüz on dokuz desti zeytinyağını Hayriye Tüccarı Hacı Ahmet Efendi'nin dört bin beş yüz kırk dokuz desti zeytinyağını Çakır Ağa'nın gasp etmiş oldukları karara bağlanmıştır. Menzil ve mahzenleri de zapt yolu ile gasp eden Tanaş'ın Kıranzil ve Meyis'e satmış olduğu hükme bağlanmıştır. Ve adı geçen kişiler hakkında daha önce Edremit Meclisi'ne yazılan istidaya rağmen herhangi bir icraatın yapılmaması, Zeliha Hatun'un halen İstanbul'da sefalet çekmeye devam etmesi de göz önünde bulundurularak bir karara varılmıştır. Buna karara göre bir kez daha herhangi bir mahkemeye yer bırakılmaksızın Dersaadetçe mahkemelerin icra olunacağı ve yine adı geçen kişi ya da vekillerinin gönderilmesi hususunda 17 Eylül 1858 tarihinde Karesi Mutasarrıfı'na emirname yazılmıştır.⁴⁸ Dersaadet'in bu sefer taraf olarak Karesi Mutassarrıfı'ndan yaptırım istemesi Edremit Meclisi'nin görevini yerine getirmediğini kabul ettiği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda "bir kez daha herhangi bir mahkemeye yer bırakılmaksızın" ifadesi ile davanın yenilenmesinin de önü kapatılarak mahkeme sonuçlandırılmış gözükmektedir.

Böylece altı yıl süreden sonra, Zeliha Hatun'un Edremit-İstanbul arası ilk başlarda vekili-kocası Hacı Mehmet, sonrasında bizzat kendisinin iştirak ettiği dava gaspın mahkemece kabul edilmesiyle Zeliha Hatun lehine sonuçlandırılmıştır. İstanbul'dan Edremit Mutasarrıflığı'na iki defa konu ile ilgili gönderilen yazının icraya geçirilmediği ve Edremit Meclisi'nin sorumluluklarını hatta merkezden gelen yazıları da dikkate almayarak yerine getirmediği açıktır. Öte yandan davalı sanıkların ya da vekillerinin Meclis huzuruna ilk çağrıda cevap vermedikleri hatta Edremit Meclisi'nce taraflar arasında yüzleşmeye gerek görülmediği de açıkça ifade edilmektedir. Bu işgüzarlık sonunda yerel meclisin işlevini yerine getirmediğinin Dersaadetçe anlaşılmasını doğurmuştur. Zeliha Hatun'un Edremit Meclisi'nden sonuç alamayacağını anlaması üzerine de bireysel hukukî haklarını kullanarak davasını İstanbul'a taşımış iddialarını ve taleplerini merkezde kendisi ifade etmiştir.

Sonuç

Edremit gibi zeytin yetiştiriciliği ve iaşesinde önemli yer edinen bir kazada vakıf mütevelliyesi olarak karşımıza çıkan Zeliha Hatun, öncelikle vakıf idaresindeki konumu itibarı ile dikkat çekmektedir. Vakıf mallarının gaspı iddiası ile başlattığı hukuk mücadelesinde bu görevini yerine getirmeye çalıştığı, haklı ya da haksız olarak en başta giriştiği hak arayışında herhangi bir kadın ya da vatandaş olarak değil kendisine verilmiş tevliyet statüsü yani resmî bir görev ile kurumlar ile iletişim halindedir. Bu görevi ile kurumlara dilekçeler yazmış, kurumlar arasında gidip gelmiş yine hukukî mücadelesini bu resmî unvanı ile sürdürmüştür. Aynı zamanda Tanzimat döneminde taşrada hukukî uygulamalara bir örnek teşkil etmektedir. Zeliha Hatun bu süreçte Edremit ve ona tabi Çorak köyü gibi dar, herkesin birbirini tanıdığı bir çevrede yerel güç ve otoriteyle de karşı karşıya gelmiştir. Altı yıl gibi azımsanmayacak süre zarfında sürdürdüğü mücadelesinde Edremit'ten İstanbul'a seferber olmuştur. Merkezdeki hukukî uygulamalar ile taşradaki uygulamalar arasında Osmanlı Devleti'nin carî hukuk işleyişindeki farklılık da bu

⁴⁷ MKT.DV., 135-21, s. 1-2.

⁴⁸ MKT.DV., 135-21, s. 3.

anlamda dikkat çekmektedir. Taşra ve Merkez arasında mücadelesini sürdürürken maddi olarak çok rahat kaynaklara sahip olmadığı cami avlusunda ikamet etmesinden anlaşılan Zeliha Hatun maddi kazanç elde etmek için mi bu yola başvurduğu belgelerden tespit edilememektedir. Mücadelesinin haklılığını altı yıl boyunca defalarca verdiği dilekçelerle kurumlara sunmasının yanı sıra resmî statüdeki bir kadın olarak vazifesini yerine getiriyor olma çabası da olayı kadın ve kadının sosyal hayattaki konumu itibarı ile farklılaştırmakta, kadının resmî görevlerle yerelde ve merkezde söz hakkının olduğunun işaretini taşımaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Edremit Şer'îyye Sicili, (EŞS), No: 1250.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Evkâf Detferi, No: 18427.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Meclis-i Vâlâ (MVL), No: 145-75, 153-7.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Evrakı (MKT.MHM.) No: 91-64.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Sadâret Mektubî Kalemî Deâvi Evrakı (MKT.DV.), No: 118-95, 131-65, 135-21.

Araştırma Eserleri

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Sistemi*, 2. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1996.

ALKAN, Mustafa, “Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 166, Şubat 2007, s. 67-83.

ARSLAN, İsmail, *XIX. Yüzyılda Balıkesir'de Tarımsal Üretim ve Köylüler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2004.

ARSLANBOĞA, Kadir, “Osmanlı Devleti'nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği”. *Yönetim Bilimleri Dergisi/ Journal of Administrative Sciences*. Cilt/Volume 16, Sayı/No: 32. 2018, 551-558.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâfı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 23, Sayı: 1-2 (1962-1963), İstanbul 1962, s. 239-243.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Yay. Haz.: İskender Türe-Salim Kaynar, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 147, İstanbul 2007.

CAN, Sevim, “Osmanlı Mahkemelerinde Kadın”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan Armağanı*, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 197-223.

ÇINAR, Hüseyin, “Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar”, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Toplumunda Cinsiyet, Mahremiyet ve Sosyal Hayat*, Ed. Miyase Koyuncu Kaya, Bedriye Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004.

- DOĞAN, Faruk, “Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Taşrasında Bir Kadının Hukuk Mücadelesi: Midilli Nazırı Kulaksızzade Mustafa Ağa’nın Mirası Davası”, *History Studies International Journal of History*, Cilt: 3/2, 2011, s. 163-190.
- FAROQHI, Suraiya, “Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu’nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi”, *Zeytinin Akdeniz’deki Yolculuğu*, Konferans Bildirileri, Yay. Haz.: Ayşegül Sabuktay, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir 2018.
- FAROQHI, Suraiya, “Wealth and Power in the Land of Olives: the Economic and Political Activities of Müridoğlu Hacı Mehmed Ağa, Notable of Edremit [died in or befor 1823]”, *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East içinde*; Yay. Haz.: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, SUNY Pres, Albany 1991, s. 77-97.
- GENÇ, Serdar, “1821 Mora İsyanı Sırasında Edremit Körfezi ve Zeytincilik”, *Tarihin Peşinde*, -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi-, Yıl: 2017, Sayı: 17, s. 283-305.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: 9. Kitap, 1. Cilt, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- GÜRAN, Tevfik, “Tanzimat Döneminde Tarım Politikası (1839-1876)”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1929)*, Ed.: Osman Okyar, Halil İnalçık, Meteksan Limited Şirketi, Ankara 1980, s. 271-277.
- KARAGÖZ, Senem, *1 No’lu Ayıntab Şer’iyye Sicili Defteri Transkripsiyonu*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2012.
- KARAGÖZ, Senem, “Şer’iyye Sicillerinin Türk Dili ve Kültürü Açısından Kaynak Değeri, *Yeni Türkiye Dergisi (Türkçe Özel Sayısı) Kasım-Aralık 2013, Yıl 9, S. 55*, Ankara 2013, s. 452-460.
- KARS, Rümeyza, *Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Toplumunda Kadın Olmak Kayseri Örneği (1700-1720)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2019, s. 159-163.
- KELEŞ, Erdoğan, “Hayriye Tüccarı Elhac Mehmed Ağa’nın Terekesi, *Belgeler*, 2011, s. 31-70.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Hayriye Tüccarı”, *DİA*, C. XVII, TDV Yayınları, Ankara, 1998, 64-65.
- Mehmed Âkif, ÇİLİNGİRYAN, Mikâil, *Zeytin Ağacı*, Çeviriyazı: Selma Günaydın, Yusuf Turan Günaydın, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- OĞUZ, İbrahim, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Midilli’de Zeytinyağı Üretimi ve Mihrişah Valide Sultan’a Ait Vakıf Zeytinlikleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 43, Haziran 20105, s. 77-103.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Azınlık Vakıfları*, Altınküre Yayınları, Ankara 2004.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Mütevelli”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, 217-220.
- Vakıf Kuran Kadınlar, Bildiriler*, Haz. Fahameddin Başar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019.
- YILMAZ, Fikret, “XVI. Yüzyılda Tarımsal Yapılarda Değişim ve Yağ Kullanımı” *Tarih ve Toplum*, 10 [İlkbahar 2010], s. 23-42.
- YILMAZ, Fikret, “Boş Vaktiniz Var Mı Veya 16. Yüzyılda Şarap, Eğlence ve Suç”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 1, Bahar 2005, s. 11-149.

“Zeytin” Vakfı Mütavelliyesi Zeliha Hatun'un Edremit'ten Dersaadet'e Uzanan Hak Arayışı

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü 1583-1683*), Dilek Matbaası, Sivas 1998.

2650

Volume 12
Issue 5
October
2020